

Jan Dąbrowski

Uwagi o wiedzy medycznej ludności kultury łużyckiej

Remarks about the medical knowledge of the Lusatian culture

The population of the Lusatian culture, as it was noticed on osteological materials from the burial grounds, suffered from many illnesses (osteoporosis, vitamin deficiency, rachitis, rheumatism, anaemia, cancer, caries). They could cope with many of them, what is shown on the marks after the successful surgical procedures. They also used healing plants – growing wild herbs, and cultivated plants as well as bushes and trees. Their macrodebris are visible on the settlements of the Lusatian culture (eg. Biskupin, Kraków-Biezanów, Kruszwica, Sobiejuchy). They were helpful in various diseases, and some of them are common even today.

KEY WORDS: the Lusatian culture, medicine, herbalism, medical procedures, healing plants

Jest rzeczą niewątpliwą, że w miarę przyrostu źródeł powstaje możliwość dyskusowania o coraz to nowych zagadnieniach i metodach badawczych. Dla kultury łużyckiej zaznacza się to znacznym powiększeniem się ilości publikacji, przynoszących bardziej szczegółową analizę materiału, a więc omawiających nie tylko artefakty, ale i ekofakty (por. A. Marciniak 1996, s. 27). Pozwala to na dokładniejsze rozważanie wielu aspektów ówczesnego bytowania ludzi. To właśnie umożliwiło też podjęcie badań nad wykorzystywaniem przez ludność kultury łużyckiej rozmaitych ziół dziko rosnących, co rozpoczęło się od badań w Biskupinie (B. Jaroń 1938; K. Moldenhawer 1950). Od tego czasu wiemy o wielu roślinach, zbieranych przez ludność tej kultury w celach konsumpcyjnych, o czym mówią wszystkie podręczniki (por. np. M. Gedl 1988, s. 655). Zwrócono również uwagę na możliwość wykorzystywania kilku ziół dla produkcji wywarów do zatrucia ostrzy broni (J. Fogel 1979, s. 127). Jednak w wykazach makroszczątków roślinnych z Biskupina znajduje się sporo roślin, które mają lub mogą mieć zastosowanie lecznicze. Ich obecność zasygnalizowała M. Klichowska (1984, s. 95), a nieliczne przykłady przynoszą opracowania M. Lityńskiej-Zajac (2005) oraz J. Gładkowskiej-Rzeczyckiej (1989, s. 10). Już pobieżny przegląd literatury pozwala stwierdzić, że zestaw tego rodzaju roślin jest o wiele liczniejszy (J. Dąbrowski 2009, s. 147n.), niż to dotychczas przyjmowano. Wydaje się więc celowym udokumentowanie tego faktu.

Badania materiału osteologicznego z cmentarzysk ludności kultury łużyckiej dostarczyły między innymi wielu danych o chorobach, na które owi ludzie cierpieli. Ślady na kościach wskazują na osteoporozę, awitaminozę, krzywicę, reumatyzm, niedokrwistość i schorzenia nowotworowe, a wspomnieć też trzeba o próchnicy zębów (Z. Kapica 1971, s. 98n.). Stwierdzono także ślady udanych zabiegów ortopedycznych, w tym tak skomplikowanych jak trepanacje czaszki i zestawianie złamanego obojczyka (Z. Kapica 1971,

s. 99n.). Należy także przypomnieć tezę o istnieniu wówczas jakiś osób, które pełniły głównie lub wraz z innymi rolami społecznymi funkcje szamanów czy kapłanów (V. Podborský 2007, s. 24n.). Ta właśnie rola społeczna jest uważana za jeden z najwcześniejszych wyodrębnionych zawodów (J. G. Frazer 1962, s. 86n.). Jednym z najistotniejszych wymogów uznania przez daną grupę społeczną kwalifikacji jakiejś osoby do pełnienia określonej roli jest skuteczność. Znajomość roślin leczniczych traktowanych jako środki wspomagające zaklęcia i obrzędy jest więc jak najbardziej pożądana, gdyż zapewnia uznanie, a w skrajnych wypadkach nawet bezpieczeństwo czarownikowi. Wspomniane już zabiegi ortopedyczne wskazują dobitnie na słuszność założenia o działaniu w omawianych czasach ludzi posiadających już umiejętność wykonywania skomplikowanych operacji. Okazuje się więc, że dane o zdrowiu i lecznictwie tej populacji mogą wnieść istotne przyczynki dla analizy rozmaitych problemów, tak szeroko omawianych w różnych publikacjach.

Stosowanie roślin do leczenia chorób jest rzeczą oczywistą: mówią o tym zarówno dane etnograficzne, jak i historyczne. Przecież nawet zwierzęta potrafią wybierać sobie rośliny lecznicze i korzystać ze źródeł mineralnych (J. Gładkowska-Rzeczycka 2009, s. 43n.). Pierwszy znany zielnik roślin leczniczych powstał w Chinach w IV tysiącleciu przed Chr., a po wielu uzupełnieniach używany jest tam do dziś (B. Bujałowska 1988, s. 37). Po podbojach Aleksandra Wielkiego i rozszerzeniu się władzy Rzymu znacznie wzrosła liczba roślin, stosowanych w medycynie greckiej i rzymskiej, a Pliniusz Starszy w księgach XX–XXVIII *Historii Naturalnej* opisał około tysiąca leków pochodzenia roślinnego (A. Drygas 1988, s. 163n.). W Polsce ze stanowisk neolitycznych, a także z późniejszych od tu omawianych, pochodzą również rośliny lecznicze, znane z kultury łużyckiej (K. Wasylińska 1984, tab. 4), co świadczy o powszechnej i długotrwałej ich znajomości. Współczesny polski słownik zielarski (B. Broda,

J. Mowszowicz 1996) wymienia 1268 roślin, w tym 532 lecznicze, a przy 47% z nich jest adnotacja, że są lub były używane w medycynie ludowej. Zresztą przypominę, że niemal regułą jest występowanie i dzisiaj w apteczkach domowych różnych ziół (np. mięta, szalwia czy kwiat lipy).

To wszystko jest uzasadnieniem faktu, że zebrałem dane o występowaniu roślin leczniczych wśród makroszczątoł pochodzących z ośmiu stanowisk kultury łużyckiej. Przypadają one na czasy od IV okresu epoki brązu po okres halsztacki D i pochodzą z różnych regionów Polski, a więc takie dane można uznać za reprezentatywne. Te stanowiska to dostarczający najwięcej informacji Biskupin, pow. Żnin (B. Jaroń 1938, s. 29 n.; K. Moldenhawer 1950, s. 8 n.), a ponadto Grzybiąno, pow. Legnica (M. Klichowska 1984, s. 78n.); Kamieniec, pow. Toruń (Z. Tomczyńska, K. Wasylińska 1988, s. 283n.); Kowalowice, pow. Zgierz (K. Wasylińska e.a. 2003, s. 341n.); Kraków-Bieżanów (M. Lityńska-Zajac, Z. Tomczyńska 2003, s. 235n.); Kruszwica, pow. Inowrocław (U. Narożna-Szamałek 1986, s. 129); Słupca, pow. Września (M. Klichowska 1958) i Sobiejuchy, pow. Żnin (C. Palmer 2004, s. 69 n.).

Kryterium zaliczenia danej rośliny znanej ze stanowisk kultury łużyckiej do analizowanego zbioru było odnotowanie jej w wykazie roślin mających właściwości lecznicze (B. Broda, J. Mowszowicz 1996). Wiele z nich było używanych również w medycynie ludowej (C. Bańkowski, E. Kuźniewski 1980). Dzięki uprzejmej pomocy dwojga lekarzy czyli internisty dra M. Mogielnickiego oraz homeopaty dr I. Borowieckiej udało mi się uściślić określenia znane z badań etnograficznych, a więc porównać dane z obu tych źródeł, co uwidacznia tabela 1. Inne zastosowania tych roślin podałem według M. Lityńskiej-Zajac (2005) i B. Jaśkiewicza (2006). Profile palinologiczne wykazują dla omawianych czasów znacznie większą liczbę ziół leczniczych, ale wykorzystanie tych danych niesie chyba zbyt duże ryzyko błędu. Z tego samego powodu pominąłem dane o właściwościach leczniczych niektórych grzybów (por. Grzyby... 2006, s. 36n.)

Substancje aktywne mające właściwości oddziaływania występują w różnych częściach rośliny i dlatego podstawą leku mogą być kłącza, korzenie, pędy, kora, liście, kwiaty, owoce, nasiona, pączki itp. (Cz. Bańkowski, E. Kuźniewski 1980, s. 8). To także sygnalizuje fakt, że dane uzyskiwane z osad stanowią tylko część stosowanych wówczas ziół leczniczych. Mogły one być wykorzystywane w wielu postaciach, takich jak roztwory, napary, powidełka, maści, plastry, okłady, czopki itp. (A. Drygas 1988, s. 161). Jedną rośliną mogła więc być używana w różny sposób w zależności od rozpoznanej dolegliwości, a także od tego, czy była stosowana zewnętrznie czy wewnętrznie. Przypominę tu, że na cmentarzysku kultury mierzanowickiej w grobie 9 z Szarpii, pow. Proszowice stwierdzono stosowanie kataplazmu z nawrotu lekarskiego, czyli rośliny dzisiaj także używanej w celach leczniczych (M. Lityńska-Zajac 2005a, s. 103; B. Broda, J. Mowszowicz 1996, s. 547n.).

Wśród roślin znanych z badanych stanowisk są i takie, które były stosowane w ziołolecznictwie ludowym, ale dzisiaj nie są już używane przez przemysł farmaceutyczny. Wymienię je tutaj osobno, gdyż to, że dziś uważa się je za mało przydatne nie oznacza, że są one całkowicie pozbawione właściwości leczniczych. Przykładem może chyba być to, że z rodzaju Mięta stwierdzono występowanie innego gatunku, niż obecnie

wykorzystywany jest dla celów leczniczych. Do roślin znanych jedynie z danych etnograficznych należą: goździk kosmaty (*Dianthus almeria* L.), kaniańka pospolita (*Cuscuta europaea* L.), kosaciec żółty (*Iris pseudoacorus* L.), leszczyna pospolita (*Corylus avellana*), wiązówka błotna (*Filipendula ulmaria* L.), wiązówka bulwowa (*Filipendula hexapetala* Gilb.), a na koniec dwie rośliny trujące to jest psianka czarna (*Solanum nigrum* L.) oraz szelężnik mniejszy (*Alectrolophus minor* L.).

Wyselekcjonowany wedle wyżej podanych kryteriów zbiór (tabela 1) obejmuje 41 roślin, w tym 32 dziko rosnące zioła, dwie rośliny uprawne (len i owies) oraz krzewy i drzewa. Z tych ziół dziko rosnących prawie ⅓ stanowią chwasty, przeważnie rozpoznawane na podstawie znalezisk nasion, a więc prawdopodobnie przyniesione na tereny osad wraz ze zbożami (M. Lityńska-Zajac 2005, s. 15n.). Wskazuje na to fakt, że wszystkie uwzględnione tu chwasty mogą przekraczać, i to niekiedy znacznie, wysokość 20 cm. To, że kilka z nich może być także niższe (poczynając od 5 cm) nie stanowi niestety przesłanki do przyjęcia, że mogły być one celowo zbierane. Nie dotyczy to oczywiście szczawiu, ale on był zbierany raczej dla celów konsumpcyjnych oraz do zmiękczenia rogu (A. Drzewicz 2004, s. 49 n.). Dwa z chwastów to jest bniec biały i len przeczyszczający to rośliny trujące przy stosowaniu w większych dawkach, zapewne były więc one w miarę możliwości oddzielane już podczas żniw.

Powstaje problem jakie jest prawdopodobieństwo tego, iż właściwości lecznicze zestawionych roślin były wykorzystywane przez ludność kultury łużyckiej. Jednym z argumentów będzie tu wspomniany już wysoki poziom przeprowadzanych operacji, a innym niewątpliwie wielka znajomość możliwości wykorzystywania środowiska naturalnego. Dodać tu jeszcze można kilka spostrzeżeń dotyczących omawianego materiału. Okazało się, że 10 krzewów oraz ziół nie będących chwastami ma zastosowania tylko lecznicze. W takim stopniu, w jakim to było możliwe, przeprowadziłem porównanie określeń o stosowaniu ziół w ludowym ziołolecznictwie z danymi współczesnej medycyny. Niestety części określeń medycyny ludowej nie można było porównać z dzisiejszymi, a to ze względu na wielką ich ogólnikowość – w takich wypadkach musiałem je zostawiać w wersji oryginalnej. Tam jednak, gdzie udało się takie określenia przełożyć na współczesną terminologię zbieżność wyniosła 50%. A przecież, jak to już stwierdziłem wyżej, nie oznacza to bynajmniej, że ta druga połowa to zastosowania mylne – jakaś ich część, i to zapewne znaczna, to rośliny uważane dziś przez homeopatów za zbyt słabo działające lub powodujące szkodliwe skutki uboczne. Z 41 badanych roślin zaledwie 8 (a więc 20%) nie wykazało żadnej zbieżności z ustaleniami współczesnej medycyny. Czy można to traktować jako istotną wskazówkę odnośnie skuteczności pozostałych?

Spis dolegliwości które według dzisiejszej wiedzy były lub mogły być leczone tymi roślinami jest długi. Na pierwszym miejscu wymienić trzeba choroby układu pokarmowego – w tabeli znajduje się 17 roślin o ośmiu rozmaitych zastosowaniach, a dodać tu należy znaczną część z sześciu roślin o działaniu rozkurczowym. Również w danych etnograficznych zioła takie występują często. 18 roślin ma działalność moczopędną, a więc są one pomocne przy chorobach nerek i pęcherza, ale także jako odwadniające przy chorobach serca oraz zaburzeniach ciąży; znamy je i z wykazów etnograficz-

nych. Leków działających na wszelkie skaleczenia, wrzody itp. doliczyłem się dziesięciu, a częste są i w danych etnograficznych. Podobnie w tych danych występują także rośliny działające na choroby układu oddechowego, a mamy ich w spisie dziewięć znanych przez homeopatów. Działanie uspokajające miało osiem roślin. Roślin skutecznie działających na choroby stawów jest siedem i tyleż wzmacniających – wstępują one i w ziołolecznictwie ludowym. Roślin o działaniu napotnym tabela wykazuje pięć, a częste są i w danych etnograficznych. Trzy rośliny są żółciopędne, a takie leki zna i medycyna ludowa. Również trzy zioła działały przeciw dolegliwościom serca, a i tu należy dodać część środków rozkurczowych. Ponadto odnotować trzeba zioła działające przeciwkrwotocznie, przeciwzapalnie, przeciwbólowo, przeciw cukrzycy i zapaleniu oczu. Z danych medycyny ludowej dotyczących ziół uznanych dziś za lecznicze, a nie mających potwierdzenia we współczesnej farmakologii wymienić można działania przeciw padaczce, impotencji i gruźlicy.

Wspomniane wyżej badania osteologiczne wykazały ślady krzywicy i zmiany reumatyczne, co koresponduje z występowaniem w tabeli siedmiu ziół stosowanych na te choroby. Przeciw awitaminozie mogły pomagać leki wzmacniające, też nierzadkie wśród zestawionych ziół. Przy różnych zabiegach chirurgicznych i ortopedycznych mogły mieć zastosowanie

prawie wszystkie zioła działające zewnętrznie, a ponadto przeciwzapalnie, przeciwkrwotocznie i przeciwbólowo – razem jest ich w wykazie 15. Można więc powiedzieć, że dane z obu źródeł w pewnym stopniu potwierdzają się wzajemnie.

Dwie rzeczy z powyższych wywodów są bezsporne. Pierwsza to fakt, że ziołolecznictwo jest powszechną i najstarszą formą działań medycznych i niewątpliwie było w jakimś zakresie stosowane przez ludność kultury łużyckiej. Druga zaś to występowanie na stanowiskach tej kultury roślin mających wyłącznie lub także zastosowanie lecznicze. Pozostałe wywody mieszczą się oczywiście w strefie domniemań. Trudno jednak przyjąć, że nie wiedziano wówczas liście jakiej rośliny należy przyłożyć na skaleczenie, czy zastosować przy dolegliwościach żołądkowych. Dodać należy, że im więcej roślin z przytoczonego zestawu wiąże się z leczeniem określonych chorób tym większe jest prawdopodobieństwo, że przynajmniej część z nich miała takie zastosowanie. Przypomnieć też należy zbieżność tych roślin z danymi wynikającymi z badań antropologicznych. Można więc przyjąć, że powyższe uwagi stanowią jakąś informację o poziomie wiedzy leczniczej chyba nie tylko szamanów. Uznać przeto można, że prawdopodobieństwo tych wniosków istnieje, aczkolwiek jego stopień jest niestety niesprawdzalny.

Tabela 1

Spis roślin leczniczych

Taf. 1.

Verzeichnis der Heilpflanzen

Nazwa rośliny	Zastosowania lecznicze	Uwagi
Babka zwyczajna <i>Plantago maior L.</i> Babka średnia <i>Plantago media L.</i> Babka lancetowata <i>Plantago lanceolata L.</i>	przeciwzapalne, osłaniające, wykrztuśne E. wykrztuśne, odkażające, na choroby żołądka i jelit	chwasty
Barszcz zwyczajny <i>Heracleum spondylium L.</i>	pobudzające trawienie, rozkurczowe E. pobudzające trawienie, zapierające, przeciw padaczce	jadalny chwast
Bez czarny <i>Sambucus nigra L.</i>	napotne, moczopędne, przeczyszczające E. napotne, moczopędne, na katar, oparzenia (zewn.)	trujący
Bez hebd <i>Sambucus ebulus L.</i>	napotne, moczopędne, wykrztuśne, przeczyszczające E. napotne, moczopędne, przeciwgośćcowe	
Bniec biały <i>Melandrium album Mill.</i>	moczopędne, żółciopędne, wykrztuśne E. moczopędne, żółciopędne, wykrztuśne	chwast trujący
Bukwica zwyczajna <i>Betonica officinalis L.</i>	przeciwbiegunkowe, ściągające (zewn.) E. schorzenia kobiece, na kaszel	
Chaber bławatek <i>Centaurea cyanus L.</i>	moczopędne, przeciwzapalne (w chorobach oczu) E. moczopędne, przeciwzapalne (w chorobach oczu), przeciw żółtaczce	chwast
Dziewanna wielokwiatowa <i>Verbascum thapsiforme Schrad</i>	wykrztuśne, śluzowe, antyseptyczne, przeciwcukrzycowe E. wykrztuśne, napotne, przeciwbólowe, na katar	
Dzięgiel leśny <i>Angelica silvestris L.</i>	wiatropędne, żołądkowe, uspokajające E. moczopędne, napotne	chwast
Dziurawiec zwyczajny <i>Hypericum perforatum L.</i> Dziurawiec skrzydełkowany <i>Hypericum acetum Moench.</i>	przeciwzapalne, żółciopędne, uspokajające, żołądkowe, rozkurczowe E. żołądkowe, przeciwbiegunkowe, żółciopędne, w chorobach nerek	chwast
Fiołek trójbarwny <i>Viola tricolor L.</i>	ogólnodtruwające, moczopędne, wykrztuśne, przeciwgośćcowe E. ogólnodtruwające, moczopędne, przeciwgorączkowe	chwast

Tabela 1 cd.
Taf. 1. Fortsetzung

Nazwa rośliny	Zastosowania lecznicze	Uwagi
Głóg jednoszyjkowy <i>Crataegus monogyne Jacq.</i>	wzmacniające mięsień sercowy, obniżające ciśnienie, uspokajające, rozkurczowe E. wzmacniające mięsień sercowy, obniżające ciśnienie,	
Grażel żółty <i>Nuphar luteum L.</i>	zapierające, uspokajające E. zapierające, przeciw impotencji	
Gwiazdnica pospolita <i>Stellaria media Vill.</i>	moczopędne, wykrztuśne E. moczopędne, zewn. przeciw hemoroidom, reumatyzmowi, wrzodom, czyrakom	jadalna chwast
Jałowiec pospolity <i>Juniperus communis L.</i>	moczopędne, żółciopędne, żołądkowe, przeciwgośćcowe, wykrztuśne E. moczopędne, żółciopędne, żołądkowe	
Jaskier ostry <i>Ranunculus acer L.</i>	przeciwgośćcowe, przeciwbólowe E. przeciwgośćcowe (zewn.), przeciw gruźlicy	
Jemioła pospolita <i>Viscum album L.</i>	obniżające ciśnienie E. obniżające ciśnienie, przeciw epilepsji i konwulsjom	trująca
Jesion wyniosły <i>Fraxinus excelsior L.</i>	przeciwgośćcowe, moczopędne, przeciwartretyczne E. przeciwgośćcowe, moczopędne, wzmacniające	zastosowania gospodarcze
Kozłek lekarski <i>Valeriana officinalis L.</i>	uspokajające, rozkurczowe E. uspokajające, rozkurczowe	
Len przeczyszczający <i>Linum catharticum l.</i>	przeczyszczające, moczopędne, uspokajające E. przeczyszczające	chwast trujący
Len zwyczajny <i>Linum usitatissimum L.</i>	żołądkowe, rozwalniające E. żołądkowe, rozwalniające, na drogi oddechowe	zastosowania gospodarcze
Lnicznik siewny <i>Camelina sativa L.</i>	uspokajające E. przeciw epilepsji	chwast przemysłowe
Lulek czarny <i>Hyoascyamus niger L.</i>	przeciwbólowe, rozkurczowe E. przeciwbólowe	trujący
Malina właściwa <i>Rubus idaeus L.</i>	napotne E. napotne	jadalna
Olsza czarna <i>Alnus glutinosa L.</i>	przeciwrobacze, antyseptyczne, ściągające (zewn.) E. przeciwbiegunkowe, na kaszel	zastosowania gospodarcze
Ostrożeń warzywny <i>Cirsium oleraceum Scop.</i>	ściągające, przeciwuczuleniowe E. ściągające (zewn.), moczopędne	jadalny
Owies zwyczajny <i>Avena sativa l.</i>	moczopędne, uspokajające E. obniżające ciśnienie, przeciwgośćcowe, przeciwzapalne	jadalny
Pięciornik kurzyśląd <i>Potentilla erecta L.</i>	przeciwbiegunkowe, zapierające, ściągające (zewn.), przeciwkrwotoczne E. przeciwbiegunkowe, zapierające, ściągające (zewn.),	chwast
Pokrzywa zwyczajna <i>Urtica dioica L.</i>	moczopędne, przeciwgośćcowe, przeciwkrwotoczne, pobudzające przemianę materii E. przeciw kamicy nerkowej, krwawieniu miesięczkowemu	chwast
Przytulia lepczyca <i>Galium aparine L.</i>	moczopędne, antyseptyczne (zewn.) E. moczopędne, antyseptyczne (zewn.), napotne, wzmacniające	chwast
Psianka słodkogórz <i>Solanum dulcamara L.</i>	moczopędne, przeciwgośćcowe, rozkurczowe E. przeciwgośćcowe, moczopędne, przeciwzapalne, przeciwrobacze	
Rdest ptasi <i>Polygonum aviculare L.</i>	moczopędne, ściągające (zewn.) E. przeciwbiegunkowe	chwast
Rdest zaroślowy <i>Polygonum dumetorum L.</i>	ogólnoodtruwające E. przeczyszczające	
Sosna zwyczajna <i>Pinus silvestris L.</i>	wykrztuśne, napotne, moczopędne E. wykrztuśne, w chorobach płuc	zastosowania gospodarcze
Szczaw zwyczajny <i>Rumex acetosa L.</i>	moczopędne, przeciwbiegunkowe, pobudzające przemianę materii E. moczopędne, przeciwbiegunkowe, żółciopędne, ściągające	chwast, jadalny
Ślaz dziki <i>Malve silvestris L.</i>	osłaniające, zmiękczone (zewn.) E. przeciw nieżytom żołądka, kaszlowi	chwast jadalny
Śliwa tarnina <i>Prunus spinosa L.</i>	napotne, moczopędne, rozwalniające, ogólnoodtruwające E. napotne, moczopędne, rozwalniające	
Tobolki polne <i>Thlaspi arvense L.</i>	antyseptyczne, moczopędne E. przeciwkrwotoczne, moczopędne, przeciwgośćcowe	chwast

E. = dane etnograficzne

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bańkowski Cz., Kuźniewski E.
1980 *Ziółolecznictwo ludowe*, wyd. II, Warszawa–Wrocław.
- Broda B., Mowszowicz J.
1996 *Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych, trujących i użytkowych*, Warszawa.
- Bujałowska B.
1988 *Spontaniczny rozwój medycyny od empirii do medycyny kapłańskiej*, [w:] Brzeziński T. (red.), *Historia medycyny*, Warszawa, s. 23–51.
- Dąbrowski J.
2009 *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury łużyckiej*, Warszawa.
- Drygas A.
1988 *Dawne terapie. Lek i jego formy, sposoby wytwarzania i dystrybucji*, [w:] Brzeziński T. (red.), *Historia medycyny*, Warszawa, s. 158–184.
- Drzewicz A.
2004 *Wyroby z kości i poroża z osiedla obronnego ludności kultury łużyckiej w Biskupinie*, Warszawa.
- Fogel J.
1979 *Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły. Broń zaczepna*, Poznań.
- Frazer J. G.
1962 *Złota gałąź*, Warszawa.
- Gedl M.
1988 *Środkowa i młodsza epoka brązu i wczesna epoka żelaza (cykl łużycko-pomorski)*, [w:] Kmieciński J. (red.), *Pradzieje ziem polskich, t. 1 od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego, cz. 2, Epoka brązu i początki epoki żelaza*, Warszawa–Łódź, s. 488–570.
- Gładkowska-Rzeczycka J.
1989 *Schorzenia ludności prahistorycznej na ziemiach polskich*, Gdańsk.
2009 *Zdrowie–choroby nie tylko w pradziejach*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 15, s. 37–74.
- Grzyby...
2006 *Grzyby, ilustrowana encyklopedia*, Kučera M. (red.), Warszawa.
- Jaroń B.
1938 *Szczątki roślinne z wczesnego okresu żelaznego w Biskupinie (Wielkopolska)*, [w:] Kostrzewski J. (red.), *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim*, Poznań, s. 104–132.
- Jaśkiewicz B.
2006 *Zielona kuchnia czyli zielnik dziko rosnących roślin jadalnych*, wyd. V, Warszawa, [por też www.survival.strefa.pl]
- Kapica Z.
1971 *Materiały z grobów szkieletowych*, [w:] Kapica Z. i Łuczak B., *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie w świetle badań antropologicznych*, Bytom, s. 9–117.
- Klichowska M.
1958 *Wyniki badań materiałów botanicznych z 1954 roku na grodzisku kultury łużyckiej w Słupcy*, „FAP”, t. 8–9, s. 145–146.
- 1984 *Struktury uprawne w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza na ziemiach polskich w świetle badań archeologicznych*, „APolski”, t. 29, s. 69–108.
- Lityńska-Zajac M.
2005 *Chwasty w uprawach roślinnych w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Kraków.
2005a *Nowe znalezisko owoców nawrotu lekarskiego Lithospermum officinale L. ze stanowiska kultury mierzanowickiej w Szarpii*, „Botanical Guidebooks”, t. 28, s. 103–109.
- Lityńska-Zajac M., Tomczyńska Z.
2003 *Archeobotaniczne badania na stanowiskach w Krakowie-Biezanowie (stan.27) i Krakowie-Rzęca*, [w:] Kadrow S. (red.), *Kraków-Biezanów, stanowisko 27 i Kraków-Rzęca, stanowisko 1 – osada kultury łużyckiej*, Kraków, s. 253–268.
- Marciniak A.
1996 *Archeologia i jej źródła. Materiały faunistyczne w praktyce badawczej archeologii*, Warszawa–Poznań.
- Moldenhawer K.
1950 *Szczątki roślinne z wczesnego okresu żelaznego w Biskupinie*, [w:] *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948*, Poznań, s. 79–87.
- Narożna-Szamałek U.
1986 *Osada ludności kultury łużyckiej w Kruszwicy, stan. K-2/4*, „FAP”, t. 35, s. 103–132.
- Palmer C.
2004 *Palaeoeconomic and palaeoenvironmental studies: 1. The carbonized macroscopic plant remains*, [w:] Harding A., Ostojka-Zagórski J., Palmer C. a Rackham J., *Sobiejuhy: A Fortified Site of the Early Iron Age in Poland*, Warsaw, s. 66–119.
- Podborský V.
2007 *Počátky studia sociálních a duchovních struktur pravěku na příkladu archeologických výzkumů v Těšeticích-Kyjovických*, [w:] Kazdová E., Podborský V., *Studium sociálních a duchovních struktur pravěku*, Brno, s. 7–37.
- Tomczyńska Z. a Wasylkowa K.
1988 *Plant material from a Hallstatt settlement at Kamieniec near Toruń, north Poland (a reinvestigation)*, [w:] *Der prähistorische Mensch und seine Umwelt. Festschrift für Udelgard Körber-Grohne zum 65 Geburtstag*, Stuttgart, s. 281–287.
- Wasylkowa K.
1984 *Fossil evidence for ancient food plants in Poland*, [w:] Van Zeist W. a Casparie W. A. (ed.) *Plants and Ancient Man*, Rotterdam, s. 257–266.
- Wasylkowa K. e. a. (Wasylkowa K., Tomczyńska Z., Polcyn M., Bieniek A.)
2003 *Użytkowanie roślin przez ludność osady łużyckiej*, [w:] *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 6–7 w Kowalewicach, pow. Zgierz, woj. łódzkie (trasa autostrady A-2)*, Łódź, s. 339–359.

Einige Bemerkungen zum medizinischen Wissen der Bevölkerung der Lausitzer Kultur

Zusammenfassung

Die Untersuchung des osteologischen Materials aus den Gräberfeldern der Lausitzer Kultur offenbarte nicht nur die Spuren verschiedenster Krankheiten sondern auch die Belege für komplizierte orthopädische Eingriffe. In der letzten Zeit wird auf die unter den Urvölkern sehr populäre Kräuterbehandlung von Krankheiten hingewiesen. Die Untersuchung der Listen von pflanzlichen Makroresten aus den 8 aus ganzen Zeit der Lausitzer Kultur Fundstellen ließen 41 solche Pflanzen feststellen (Tabelle). Sie waren auf der Liste der Heilpflanzen, und viele von ihnen wurden in der Volksmedizin verwendet. Obwohl manche Pflanzen, trotz ihrer heilenden Eigenschaften, heute in der Pharmazieindustrie nicht genutzt werden, wurden sie in der Tabelle erwähnt.

Meistens kommen solche Pflanzen vor, die gegen die Krankheiten des Verdauungsystems wirken, weiter sind urintreibende Mittel zu nennen, die also bei den Nieren- und Blasenkrankheiten, aber auch als entwässernde Mittel genutzt werden. Verbreitet sind auch die Medikamente, mit denen man verschiedene Verletzungen, Geschwüre usw. behandelt, und auch solche die gegen die Krankheiten des Atmungssys-

tems wirken, wie auch diese, die eine beruhigende Wirkung haben. Zu nennen sind auch die Pflanzen, mit denen man die Gelenkkrankheiten behandelt und diese die eine stärkende, schweißtreibende Wirkung aufweisen. Seltener sind gallentreibende Mittel, Herzmittel, wie auch blutstillende, gegen die Entzündung wirkende, schmerzlindernde, den Zuckerspiegel normalisierende, wie auch Augenkrankheiten heilende Kräuter. Laut den Angaben der Volksmedizin, die die Kräuter betreffen, an deren heilende Wirkung man heute glaubt, was aber in der gegenwärtigen Pharmakologie keine Bestätigung findet, soll man auch solche Mittel anführen, die gegen Epilepsie, Impotenz und Tuberkulose wirken sollten. Ein Teil dieser Medikamente bezieht sich auf die Krankheiten, deren Spuren an den Knochen entdeckt wurden. 10 von den in der Tabelle erwähnten Kräutern werden ausschließlich als Heilpflanzen verwendet. Allem Anschein nach wurde die Pflanzenheilkunde damals vor allem von den Heilpraktikern (Zauberer) verwendet, und obwohl die Liste der Heilpflanzen rein hypothetisch ist, spiegelt sie in gewissem Sinne den Stand der Dinge wider.